

DARIUSZ KWIATKOWSKI

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Wydział Teologiczny

ORCID: 0000-0002-8014-0016

***Ars celebrandi* liturgii
w nauczaniu Benedykta XVI / Josepha Ratzingera**

***Ars Celebrandi* of the Liturgy
in the Teaching of Benedict XVI / Joseph Ratzinger**

Abstract

The article shows the teaching of Joseph Ratzinger / Benedict XVI regarding an important part of the liturgical life, which is *ars celebrandi* (the art of celebration). His teaching, referring to the liturgical reform of the Second Vatican Council, bases on the so called “continuity of tradition”. This allows the liturgical celebration to be seen through the context of history and, most importantly, theology. Studied, chosen documents show, that for Benedict XVI *ars celebrandi* is a theological category and not just a way of celebrating the liturgy. To be able to speak of *ars celebrandi*, one must notice the connection of liturgical norms, expressed in three elements: the standard character of the episcopal liturgy, the beauty and simplicity of the liturgical signs, and the art, which serves the right experience of the Eucharist. Keeping in mind the dynamics of the liturgical celebrations, a particular spot in said arts is preserved for music and singing. The teaching of Cardinal Joseph Ratzinger and the Pope Benedict XVI is consistent, showing the liturgy as a cosmic reality. This authentic dialogue will only be effective if a person discovers in liturgy the presence of God and will be able to respond to it. Properly understood *ars celebrandi*, both that of the liturgy’s servants (bishops, presbyters, deacons), as well as the whole liturgical assembly, leads towards a true Communion with God, through Jesus Christ and the Holy Spirit. The article uses the method liturgical-contextual method.

Keywords: *ars celebrandi*, liturgy, Eucharist, bishop, sign, symbol, art, music, singing.

Abstrakt

Artykuł przedstawia nauczanie Josepha Ratzingera / Benedykta XVI dotyczące ważnej przestrzeni życia liturgicznego, jaką jest *ars celebrandi* (sztuka celebracji). Jego nauczanie, odwołując się do reformy liturgicznej Soboru Watykańskiego II, jest osadzone na tak zwanej „ciągłości tradycji”. To pozwala widzieć celebrację liturgiczną w kontekście historycznym i przede wszystkim teologicznym. Przebadane, wybrane dokumenty, pokazują, że dla Benedykta XVI *ars celebrandi* jest kategorią teologiczną a nie tylko sposobem celebrowania liturgii. By można było mówić o *ars celebrandi* liturgii, należy dostrzegać spójność norm liturgicznych, które wyrażają się w trzech elementach: wzorcowym charakterze liturgii biskupiej, pięknie i prostocie znaków liturgicznych i sztuce, która służy właściwemu przeżywaniu Eucharystii. Mając na uwadze dynamikę celebracji liturgicznych, szczególne miejsce w sztuce, zajmują muzyka i śpiew. Nauczanie Kardynała Josepha Ratzingera i papieża Benedykta XVI jest spójne i pokazuje liturgię jako kosmiczną rzeczywistość, w której za pomocą znaków dochodzi do zbawczego dialogu Boga z człowiekiem. Ten autentyczny dialog będzie skuteczny, jeśli człowiek odkryje w liturgii obecność Boga i będzie umiał na nią odpowiedzieć. Właściwie rozumiane *ars celebrandi*, zarówno sług liturgii (biskupów, prezbiterów i diakonów), jak również całego zgromadzenia liturgicznego, prowadzą do prawdziwej komunii z Bogiem, przez Jezusa Chrystusa i Ducha Świętym. W artykule posłużono się metodą hermeneutyki liturgicznej i metodą liturgiczno-kontekstualną.

Słowa kluczowe: *Ars celebrandi*, liturgia, Eucharystia, biskup, znak, symbol, sztuka, muzyka, śpiew.

Wprowadzenie

Soborowa Konstytucja o liturgii wiele miejsca poświęciła uczestnictwu wiernych w liturgii oraz wskazała na jego przymioty. To uczestnictwo powinno być: czynne, pełne, świadome, łatwe, pobożne, owocne, zewnętrzne i wewnętrzne, odpowiadające wspólnocie, pełne zaangażowania i doskonalsze¹. Znacznie późniejszy *Katechizm Kościoła katolickiego* powie, podejmując ten temat, że całe zgroma-

¹ Por. Sobór Watykański II. Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium* [dalej: KL]. 2002. W *Sobór Watykański II, Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum, 11.

dzenie jest celebrazem liturgii sakramentalnej². Postulaty te nie zakładają anarchii w liturgii, która zezwalałaby celebrazowi i wiernym na samodzielną twórczość i wprowadzanie zmian w liturgii. Stąd zostały wyznaczone granice określone ogólnym stwierdzeniem: „Liturgia bowiem składa się z części nieziennej, pochodzącej z Bożego ustanowienia, i z części podlegających zmianom, które z biegiem lat mogą lub nawet powinny być zmienione, jeżeli wkrały się do nich elementy, które niezupełnie dobrze odpowiadają wewnętrznej naturze samej liturgii, albo jeżeli te części stały się mniej odpowiednie”³. Stwierdzenia te prowadzą do odkrycia *ars celebrandi* liturgii. Jej piękno, szlachetna prostota, poprawność teologiczna i rubrycystyczna oraz właściwe stosowanie i wykonywanie gestów i znaków liturgicznych tworzą sztukę celebracji – *ars celebrandi*.

Papież Benedykt XVI w swoim nauczaniu oraz w codziennym życiu pokazał, że bardzo kochał liturgię, a zwłaszcza Eucharystię. Widział w niej sakrament Bożej miłości, w którym uobecniają się największe zbawcze dzieła dokonane przez Jezusa Chrystusa, czyli Jego męka, śmierć i zmartwychwstanie. Mając świadomość wielkiego daru, jaki Chrystus zostawił Kościołowi, przykładał wielką wagę, aby ten sakrament celebrować zgodnie z zasadami *ars celebrandi*. W adhortacji apostołskiej *Sacramentum Caritatis* wskazywał, że *ars celebrandi* jest warunkiem *participatio actuosa*. Joseph Ratzinger, a potem Benedykt XVI w wielu swoich dziełach pisał o pięknie celebracji liturgicznej i dawał jej teologiczne uzasadnienie, jednakże w sposób najbardziej usystematyzowany czyni to we wspomnianej adhortacji⁴. Według papieża sztuka celebracji „wypływa z wiernego posłuszeństwa

² Por. *Katechizm Kościoła katolickiego*. 2009. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum, 1140 [dalej: KKK].

³ KL 21.

⁴ Zagadnienie *ars celebrandi* liturgii jest bardzo aktualne w kontekście soborowej i posoborowej odnowy liturgicznej. Temat ten podejmowali m.in.: Luis Maldonado, Pedro Fernández. 1992. *La celebrazione liturgica: fenomenologia e teologia della celebrazione*. W *La celebrazione nella Chiesa. Liturgia e sacramentaria fondamentale*. T. 1. Red. Dionisio Borobio, 209–372. Torino-Leumann: Editrice Elle Di Ci; Bogusław Migut. 2010. „Misteryjna natura liturgii”. *Roczniki Liturgiczno-Homiletyczne* 57 (1): 159–182; Dariusz Kwiatkowski. 2012. „*Ars celebrandi* prezbitera według Ogólnego wprowadzenia do Mszału Rzymskiego z 2002 roku”. *Teologia Praktyczna* (13): 97–111; Jan Miazek. 2012. *Bogactwo świętości przeżywane w liturgii*. W *Victimae Paschalis laudes*. *Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Doktorowi Marianowi Pisarszakowi MIC w 75. rocznicę urodzin*. Red. Janusz Kumala, 101–114. Licheń Stary; Felice Ferraris. 2002. *Animowanie celebracji liturgicznych*. Tłum. Paweł Cembrowicz. Kraków: Wydawnictwo M; Manlio Sodi. 2009. „Tra simboli e riti. Il linguaggio del corpo nella celebrazione”. *Rivista Liturgica* 96: 311–320; Piero Marini. 2005. *Liturgia e bellezza. Nobilis Pulchritudo*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana; Piotr Jura. 2009. „Zobowiązani do liturgii «poważnej, prostej i pięknej» – «*ars celebrandi et presidendi*»”. *Liturgia Sacra* 15 (2): 303–311; Rudolf Pierskała. 2005. „Troska prezbiterów o piękno celebracji Eucharystii według *Redemptoris Sacramentum*”. *Liturgia Sacra* 11 (2): 283–299; Virginio Sanson. 2002. *Lo spazio sacro. Architettura e liturgia*. Padova: Edizioni Messaggero Padova; Vincenzo Gatti. 2001. *Liturgia e arte*. Bologna: Centro editoriale dehoniano EDB; Daniel Brzeziński, Michał Mikołajczak, Jakub Woźniak. 2018. *Benedykt XVI i liturgia*. Płock: Płocki Instytut Wydawniczy. W sposób syntetyczny teologię liturgii

wobec norm liturgicznych w całej ich spójności”⁵. Spójność norm liturgicznych wyraża się zasadniczo w trzech elementach: wzorcowym charakterze liturgii biskupiej, pięknie i prostocie znaków liturgicznych i sztuce, która służy właściwemu przeżywaniu Eucharystii.

Celem artykułu jest ukazanie *ars celebrandi* liturgii w nauczaniu papieża Benedykta XVI, a wcześniej kardynała Josepha Ratzingera. Studium, odnoszące się do liturgii, a szczególnie do Eucharystii, pragnie odpowiedzieć na pytanie: czym jest *ars celebrandi* i jakie są jej cele w liturgii Kościoła? Podstawowym źródłem do znalezienia odpowiedzi na postawiony w temacie problem badawczy będzie adhortacja apostolska Benedykta XVI o Eucharystii, źródło i szczyt życia i misji Kościoła *Sacramentum Caritatis*. W nawiązaniu do adhortacji zostaną wykorzystane także inne pisma i dokumenty Benedykta XVI / Josepha Ratzingera. Aby osiągnąć postawiony cel zostanie wykorzystana metoda opisowa i metoda liturgiczno-kontekstualna⁶.

1. Liturgia biskupia wzorem dla liturgii parafialnej

Konstytucja liturgiczna *Sacrosanctum Concilium* naucza, że biskupa należy uznać jako arcykapłana w powierzonym jemu Kościele diecezjalnym, ponieważ od niego poniekąd wywodzi się i zależy życie chrześcijańskie wiernych⁷. Natomiast *Ogólne wprowadzenie do Mszału Rzymskiego* przypisuje wielkie znaczenie Eucharystii sprawowanej przez biskupa w jego Kościele. Znaczenie to wypływa z faktu, że:

Biskup diecezjalny bowiem, pierwszy szafarz Bożych misteriów w powierzonym mu Kościele, jest opiekunem, zwierzchnikiem i stróżem całego życia liturgicznego. W celebracjach odbywających się pod jego przewodnictwem, zwłaszcza w sprawowaniu

Josepha Ratzingera / Benedykta XVI można znaleźć w artykule: Paweł Beyga. 2019. Via liturgica. W *Via Benedicta. Warsztat naukowy Josepha Ratzingera – Benedykta XVI*. Red. Bogdan Ferdek, Wiktor Trojnar, 53–76. Wrocław: Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu.

⁵ Benedykt XVI. 2007. Adhortacja apostolska o Eucharystii, źródło i szczyt życia i misji Kościoła *Sacramentum Caritatis* [dalej: SC]. Kraków: Wydawnictwo M, 38.

⁶ W liturgice trudno jest określić bardzo precyzyjne metody prowadzonych badań, gdyż należy pamiętać, że mamy tu do czynienia konkretnym zbawczym czynem, a nie dyskursem na temat Boga. W liturgii celebrowane i uobecnianie są konkretne zbawcze czyny Boga, co powinno prowadzić do zjednoczenia z Bogiem. Punktem wyjścia w badaniach liturgisty jest zawsze pierwotne uczestnictwo w celebracji liturgicznej, domagające się wiary i osobistego zaangażowania. Por. Bogusław Nadolski. 2004. *Wprowadzenie do liturgii*. Kraków: Pallottinum, 304–305.

⁷ Por. KL 41.

Eucharystii, którego on dokonuje z udziałem prezbiterium, diakonów i ludu, ujawnia się misterium Kościoła. Dlatego te celebracje mszalne winny być przykładem dla całej diecezji⁸.

W nauczaniu papieża Benedykta XVI biskup jest liturgiem w pełnym tego słowa znaczeniu. Chociaż, zgodnie z posoborowym nauczaniem Kościoła, cały lud Boży czynnie uczestniczy w liturgii, to jednak w odniesieniu do poprawnego *ars celebrandi* wyjątkowe zadanie przypada biskupowi oraz jego współpracownikom, którzy otrzymali sakrament święceń, a więc także prezbiterom i diakonom. Dla nich, według stopnia przyjętych święceń, celebracje i służba liturgii, a zwłaszcza Eucharystii, powinny być pierwszorzędnym zadaniem. Papież podkreśla szczególną rolę biskupa diecezjalnego, którego nazywa pierwszym szafarzem Bożych tajemnic w powierzonym mu Kościele. Jest on także zwierzchnikiem i stróżem całego życia liturgicznego w diecezji⁹.

Biskup z racji przyjętych święceń bierze na siebie odpowiedzialność za poprawność i piękno celebracji liturgicznych w swojej diecezji. Jego liturgia winna decydować i wpływać na życie liturgiczne w powierzonym mu Kościele partykularnym. Benedykt XVI pisze:

To wszystko decyduje o życiu Kościoła partykularnego nie tylko dlatego, że komunია z biskupem jest warunkiem, by każda celebracja na danym terytorium była uprawiona, ale również dlatego, że on sam jest liturgiem w tym Kościele w całym tego słowa znaczeniu. Jemu przypada troska o zapewnienie jedności w celebracjach w jego diecezji¹⁰.

Odpowiedzialność biskupa za poprawność i piękno liturgii w diecezji nie ma charakteru tylko rubrycystycznego. Już wcześniej Joseph Ratzinger zwracał uwagę, pisząc o Eucharystii, że „Eucharystia nie jest pozostawiona do dyspozycji kapłana, ani pojedynczej wspólnoty. Jest ona darem Jezusa Chrystusa dla całego Kościoła i zachowuje swą wielkość tylko pod warunkiem akcep-

⁸ *Ogólne wprowadzenie do Mszału Rzymskiego*. 2004 [dalej: OWMR]. Poznań: Pallottinum, 22.

⁹ SC 39. Instrukcja *Redemptionis sacramentum* nazywa biskupa diecezjalnego „organizatorem, promotorem i stróżem całego życia liturgicznego”, nr 19. Biskup też ma kierować powierzonym mu Kościołem i jego obowiązkiem jest regulowanie, kierowanie i stymulowanie życia liturgicznego w diecezji, nr 22. Zob. Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. 2004. *Instrukcja „Redemptionis sacramentum”*. Kraków: Wydawnictwo M, 19–25; zob. Pierskała. 2005. „Troska prezbiterów o piękno celebracji Eucharystii według *Redemptoris Sacramentum*”, 283–299.

¹⁰ SC 39.

towania niearbitralności”¹¹. Świadomość pochodzenia Eucharystii i wielkość tego daru uzasadnia odpowiedzialność biskupa za poprawność i piękno jej celebrowania.

Papież Benedykt, pisząc o odpowiedzialności biskupa za liturgię, zachęca jednocześnie, aby zabiegał on, by prezbiterzy, diakoni i wierni świeccy zdobywali odpowiednią formację liturgiczną, która pozwoli pełniej i głębiej rozumieć Eucharystię, właściwie ją celebrować i w sposób pełny i świadomy w niej uczestniczyć. Zaznacza przy tym, że uczestnictwo wiernych winno być czynne i owocne¹². Widzimy tutaj kontynuację myśli wyrażonej w książce *Duch liturgii*, w której Ratzinger pisał o *participatio actuosa*, jako zadaniu wyznaczonym przez reformę liturgiczną *Vaticanum II*¹³. Należy jednak podkreślić, że kardynał wyraźnie odróżniał *participatio actuosa* od zewnętrznego aktywizmu, który domagał się, aby w liturgii za wszelką cenę coś robić. Według niego uczestnictwo oznacza przede wszystkim „bycie” w liturgii, które prowadzi do zanurzenia w misterium zbawczym Chrystusa¹⁴.

Miejscem, w którym w sposób szczególny Eucharystia i inne celebracje liturgiczne sprawowane są przez biskupa z pełnym uszanowaniem *ars celebrandi*, powinna być katedra. Papież wzywa, aby celebracje sprawowane w kościele katedralnym były wzorcowe dla wszystkich kościołów w diecezji. Katedra jest „matką” wszystkich kościołów w diecezji i właśnie dlatego powinno z niej wpływać to, co jest najlepsze i najpiękniejsze. Prezbiterzy i diakoni w czasie przyjmowanych święceń, ślubując biskupowi cześć i posłuszeństwo, zobowiązują się być w jedności ze swoim biskupem. Oznacza to również naśladowanie biskupa w sposobie celebracji Eucharystii, będącej sakramentem komunii z Bogiem i ludźmi¹⁵.

¹¹ Joseph Ratzinger. 2012. Świątowanie Eucharystii – źródło i szczyt życia chrześcijańskiego. W *Opera Omnia*. T. 11: *Teologia liturgii. Sakramentalne podstawy życia chrześcijańskiego*. Tłum. Wiesław Szymona, 316. Lublin: Wydawnictwo KUL.

¹² Por. SC 39; OWMR 22; Kwiatkowski. 2012. „*Ars celebrandi* prezbitera według Ogólnego wprowadzenia do Mszału Rzymskiego z 2002 roku”, 97–111.

¹³ Zob. Joseph Ratzinger. 2002. *Duch liturgii*. Tłum. Eliza Pieciul. Poznań: Christianitas, 153–158.

¹⁴ Por. Joseph Ratzinger. 1999. *Nowa pieśń dla Pana*. Tłum. Juliusz Zychowicz. Kraków: Znak, 185.

¹⁵ Por. Ratzinger. 2012. Świątowanie Eucharystii – źródło i szczyt życia chrześcijańskiego, 403–408; Waldemar Bartocha. 2018. Biskup i liturgia w eklezjologii komunii Josepha Ratzingera/Benedykta XVI. W *Benedykt XVI i liturgia*. Red. Daniel Brzeziński, Michał Mikołajczak, Jakub Woźniak, 9–31. Płock: Płocki Instytut Wydawniczy.

2. Piękno znaków liturgicznych

Według papieża Benedykta XVI *ars celebrandi*, oparta na przestrzeganiu norm liturgicznych, w naturalny sposób powinna prowadzić do doświadczenia *sacrum* liturgii. Stąd jest czymś koniecznym, aby posługiwać się w liturgii takimi zewnętrznymi formami, czyli znakami, aby one prowadziły do takiego doświadczenia i głębokiego przeżycia z tajemnicą świętości. Dlatego ważne jest, aby zewnętrzne formy celebracji liturgicznej tworzyły harmonię obrzędu, szat liturgicznych, sprzętów i miejsca świętego¹⁶. W tym kontekście papież zachęca kapłanów i osoby odpowiedzialne za służbę liturgiczną do studiowania i poznawania ksiąg liturgicznych oraz norm, które znajdują się w *Ogólnym wprowadzeniu do Mszału Rzymskiego* oraz *Wprowadzeniu do lekcjonarza mszalnego*. Znajomość norm liturgicznych sprawi, że celebracja liturgiczna będzie przynosić pożytek zarówno kapłanowi, jak i posługującym w Eucharystii oraz wszystkim wiernym. Ojciec Święty zwraca uwagę, że normy zawarte w wymienionych dokumentach zawierają bogactwo treściowe, a także chronią i wyrażają wiarę Kościoła zbudowaną w ciągu dwóch tysięcy lat jego historii¹⁷. W liturgii musi być zachowana zasada *lex credendi = lex orandi*. To jedna z najważniejszych zasad obecnych w nauczaniu Josepha Ratzingera i papieża Benedykta XVI dotyczących teologii liturgii¹⁸.

W celebracji liturgicznej wszystko jest znakiem, pod osłoną którego liturgia świętuje zbawienie człowieka i uwielbienie Boga¹⁹. *Katechizmu Kościoła katolickiego* do świata znaków wykorzystywanych w celebracji liturgicznej zalicza elementy stworzenia (np.: ogień, woda, ziemia, światło, ciemność, czas), rzeczy wykonane przez człowieka (np.: chleb, wino, oliwa, księgi, czynności słowa, śpiew, budowle kościelne, muzyka, święte obrazy)²⁰. Benedykt XVI, pisząc o *ars celebrandi*, zwraca uwagę najpierw na wszystkie formy znaków, które tworzą cele-

¹⁶ Por. SC 40; zob. Maldonado, Fernández. 1992. La celebrazione liturgica: fenomenologia e teologia della celebrazione, 209–372.

¹⁷ Por. SC 40; Sodi. 2009. „Tra simboli e riti. Il linguaggio del corpo nella celebrazione”, 311–320.

¹⁸ Por. Beyga. 2019. Via liturgica, 55–59.

¹⁹ Znakiem może być rzecz, osoba, czynność, które prowadzą do pewnej ukrytej rzeczywistości. Służy on do poznania pewnej ukrytej rzeczywistości. Jest pomostem łączącym świat widzialny z niewidzialnym. W liturgii istnieją także symbole. Różnica między znakiem a symbolem polega na tym, że ten drugi nie tylko prowadzi do poznania ukrytej rzeczywistości, ale tę rzeczywistość w sobie zawiera. Zob. Domenico Sartore. 1993. Segno/simbolo. W *Nuovo Dizionario di Liturgia*. Red. Domenico Sartore, Achille M. Triacca, 1279–1289. Cinisello Balsamo (Milano): Edizioni paoline.

²⁰ Zob. KKK 1145–1162. *Katechizm Kościoła katolickiego* podkreśla kosmiczny wymiar liturgicznych znaków, które w naturalny sposób prowadzą do Stwórcy wszechświata (nr 1147). Zwraca także uwagę, że ta rzeczywistość zmysłowa (znaki) jako stworzenie może stać się miejscem, w którym wyraża się działanie Boga uświęcającego ludzi i działanie ludzi oddających cześć Bogu (nr

brację liturgii, a zwłaszcza Eucharystii. W swojej adhortacji *Sacramentum Caritatis* wymienia: słowa i śpiew, gesty i milczenie, ruch ciała, kolory liturgiczne oraz paramenty liturgiczne²¹. Ta różnorodność środków komunikacji ma prowadzić do zaangażowania się w liturgię całego człowieka. Papież zwraca uwagę, że:

Prostota gestów i umiarkowanie znaków przewidzianych w określonym porządku i w czasie liturgii przekazują i angażują wiernych bardziej niż sztuczne, niestosowane dodatki. Czujność i posłuszeństwo wobec właściwej struktury obrzędu wyrażają zrozumienie charakteru Eucharystii jako niewysłowionego daru i objawiają wolę celebransa przyjęcia go w posłusznej wdzięczności²².

Tym samym zostają wyznaczone granice ingerencji w strukturę Eucharystii dla jej celebransa oraz uczestników. Słowa papieża pokazują także najważniejsze kryteria doboru i stosowania znaków w liturgii. Są nimi prostota i umiarkowanie. Według Benedykta XVI piękno celebracji liturgicznej, utkanej ze znaków, jest integralną częścią *mysterium fidei*. W kontekście Eucharystii papież pisze:

Związek pomiędzy tajemnicą, w którą się wierzy, i tajemnicą, którą się celebkuje, wyraża się w sposób szczególnie w teologicznej i liturgicznej wartości piękna. (...) Prawdziwym pięknem jest miłość Boga, która definitywnie objawia się nam w tajemnicy paschalnej²³.

Benedykt XVI, a wcześniej kardynał Joseph Ratzinger, nie ogranicza się tylko do podania ogólnych zasad dotyczących znaków liturgicznych i ich służbie w *ars celebrandi* liturgii. W krótkim opracowaniu trudno wskazać pełne nauczanie tego wybitnego teologa i papieża dotyczące znaków i symboli liturgicznych. Niemniej warto wskazać na oryginalność jego myśli dotyczącej orientacji modlitwy chrześcijańskiej i budowli sakralnych w kierunku wschodnim. Joseph Ratzinger w odniesieniu do kultu Starego Przymierza widzi trzy nowe elementy liturgii

1148). Właśnie dlatego liturgia Kościoła przyjmuje, integruje i uświęca elementy stworzenia i kultury ludzkiej, nadając im godność znaków łaski, nowego stworzenia w Jezusie Chrystusie (nr 1149).

²¹ J. Ratzinger omawia teologię i znaczenie poszczególnych znaków w swojej książce *Duch liturgii*, s. 51–198. W sposób szczególny omawia kwestie dotyczące przestrzeni i czasu, świętych miejsc, ołtarza, czasu, obrazów i muzyki. Tam też odnosi się do dyskusji i polemik dotyczących zmian, które wprowadzono po reformie liturgicznej *Vaticanum II*. Te tematy są również poruszone w *Opera Omnia*, w części zatytułowanej: *Świętowanie Eucharystii – źródło i szczyt życia chrześcijańskiego*, 338–373.

²² SC 40.

²³ SC 35; por. Marini. 2005 *Liturgia e bellezza. Nobilis Pulchritudo*, 13–130.

chrześcijańskiej. Po pierwsze, w chrześcijaństwie wzrok modlących się wiernych nie podąża w stronę Jerozolimy, a zburzona świątynia nie jest więcej postrzegana jako miejsce obecności Boga. Chrześcijanie zanurzeni w misterium paschalne Chrystusa patrzą teraz na Wschód, w kierunku wschodzącego słońca. Pojmowana w ten sposób orientacja modlitwy stanowi wyraz spoglądania na Chrystusa jako miejsce spotkania człowieka z Bogiem. Chrystus jest „Wschodzącym Słońcem” (Łk 1,78) oraz „światłem na oświecenie pogan” (Łk 2,32). Według Ratzingera słońce symbolizuje również powracającego Chrystusa w czasach eschatologicznych, czyli widzi w Nim ostateczny wschód Słońca historii. Stąd modlić znaczy to samo, co wyjść naprzeciw nadchodzącego Chrystusa. Liturgia ukierunkowana na Wschód urzeczywistnia włączenie się w pielgrzymkę całej historii, kroczącą w kierunku nowego nieba i nowej ziemi, które w Chrystusie wychodzą ludzkości naprzeciw. W tym kontekście można powiedzieć, że „orientacja” liturgii oznacza jej „uwschodnienie”, czyli kierowanie się na Wschód, kierowanie się ku Chrystusowi²⁴.

Pisząc o ukierunkowaniu budynku kościelnego i modlitwy, J. Ratzinger podkreśla rolę i symbolikę ołtarza. W porównaniu z żydowską synagogą ołtarz stanowi istotne *novum* chrześcijańskiej świątyni. Ustawiony na wschodniej ścianie lub w apsydzie kościoła jest centralnym miejscem sprawowania Eucharystii. Teolog z Ratzibony naucza, że:

Eucharystia jest wkroczeniem w niebiańską liturgię, wejściem w równoczesność z aktem adoracji Chrystusa, do którego Chrystus przez swe Ciało włącza czas świata i jednocześnie zawsze prowadzi poza siebie; odrywając od siebie, kieruje ku wspólnocie wiecznej miłości. W ten sposób ołtarz jest wkroczeniem „Orientu” do zgromadzonej wspólnoty oraz wyjściem wspólnoty z więzienia tego świata przez rozdartą zasłonę; jest udziałem w Passze, w „przejściu” ze świata do Boga, przejściu, które zapoczątkował Chrystus²⁵.

Obecność ołtarza i tego, co na nim się dokonuje podczas Eucharystii, umożliwia wiernym wejście w równoczesność z ofiarą Logosu. Zgromadzenie liturgiczne w czasie Eucharystii wchodzi w komunie świętych wszystkich miejsc i wszystkich czasów. Można zatem powiedzieć, że ołtarz „jest jakby miejscem rozwartego nieba; nie zamyka on przestrzeni kościoła, lecz otwiera, wprowadzając ją w wieczną

²⁴ Por. Ratzinger. 2002. *Duch liturgii*, 64–66; Janina Bokun. 2018. Orientacja chrześcijańskiej świątyni. W *Benedykt XVI i liturgia*, 46–59; Gatti. 2001. *Liturgia e arte*, 67–90.

²⁵ Ratzinger. 2002. *Duch liturgii*, 66.

liturgię²⁶. W ten sposób realizuje się chrześcijańska zasada *exitus* i *reditus*, o której J. Ratzinger pisał, ukazując kosmiczny wymiar chrześcijańskiej liturgii i znaków, którymi ona się posługuje²⁷.

3. Sztuka w liturgii

W kategorię *ars celebrandi* wpisuje się także sztuka kościelna. Już konstytucja *Sacrosanctum Concilium* zwróciła uwagę, że ścisły związek między pięknem i liturgią domaga się szczególnej uwagi dla wszystkich środków artystycznych, które służą celebracji liturgicznej²⁸. Na wpływ sztuki na wiarę zwracał uwagę papież Jan Paweł II. W liście do artystów pisał: „Każda autentyczna forma sztuki jest swoistą drogą do głębszej rzeczywistości człowieka i świata. Tym samym stanowi też bardzo trafne wprowadzenie w perspektywę wiary, w której ludzkie doświadczenie znajduje najpełniejszą interpretację²⁹. Natomiast Benedykt XVI w czasie audiencji dla artystów w Kaplicy Sykstyńskiej mówił: „Chrześcijaństwo od początku dobrze rozumiało wartość sztuki i mądrze posługiwało się jej różnorodnymi językami w przekazywaniu niezmiennego orędzia zbawienia³⁰”.

Papież Benedykt w adhortacji *Sacramentum Caritatis* zwraca uwagę, że istotnym składnikiem sztuki sakralnej jest architektura kościołów³¹. Według niego

²⁶ Ratzinger. 2002. *Duch liturgii*, 67.

²⁷ Według Ratzingera *exitus* oznacza wolny akt stwórczy Boga, który pragnie, by całe dzieło stworzenia w sposób pozytywny i wolny należało do Niego i było czymś dobrym. Natomiast *reditus* jest aktem przyjścia do Boga całego stworzenia. Jest pozytywną i wolną odpowiedzią na Bożą miłość. Staje się swego rodzaju dialogiem miłości między Bogiem i stworzeniem. W ten sposób jest to „powrót do domu”. Zob. Ratzinger. 2002. *Duch liturgii*, 31–33.

²⁸ Por. KL 112–130.

²⁹ Jan Paweł II. 2005. *List do artystów*, 7 (7.08.2023). https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/listy/do_artystow_04041999.html.

³⁰ Benedykt XVI. 2009. Przemówienie podczas spotkania z artystami (21.11.2009). *Bądźcie zwiastunami i świadkami nadziei* (7.08.2023). https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/artysci_21112009.html; Migut. 2010. Misteryjna natura liturgii, 177–178.

³¹ Papież Benedykt XVI na temat architektury sakralnej wypowiedział się podczas audiencji generalnej w Castel Gandolfo: zob. Benedykt XVI. 2011. „Sztuka i kultura umacniają naszą więź z Panem”. Audiencja generalna (31.08.2011). *L’Osservatore Romano* 337 (10–11): 46–48; Benedykt XVI. 2009. „Średniowieczne katedry romańskie i gotyckie”. Audiencja generalna (18.11.2009). *L’Osservatore Romano* 331 (1): 53–55. W czasie drugiej cytowanej audiencji Benedykt XVI przypomniał, że największy rozwój budownictwa sakralnego przeznaczonego do sprawowania liturgii miał miejsce od XI do XII w. Powodem był wzrost żarliwości i duchowego zapału oraz rozwoju monastycyzmu. Szerzej na ten temat: Zbigniew Łukasik. 2018. Znaczenie sztuki w liturgii w ujęciu Benedykta XVI. W *Benedykt XVI i liturgia*, 193–208.

powinna ona „zachować jedność poszczególnych elementów prezbiterium: ołtarza, krucyfiksu, tabernakulum, ambony, krzesel”³². Wskazując cel architektury sakralnej, papież podkreśla, że jest nim „dostarczenie Kościołowi, który celebruje tajemnicę wiary, a szczególnie Eucharystii, przestrzeni najbardziej dostosowanej do właściwego przebiegu czynności liturgicznych”³³. Stąd wynika, że budynek sakralny winien być podporządkowany celebracji liturgicznej, która ze swojej natury zakłada gromadzenie się wiernych. Należy zauważyć, że w kontekście architektury budynków sakralnych nie można ograniczać się tylko do ich funkcjonalnego znaczenia. Trzeba w nich widzieć także teologię, gdyż przestrzeń sakralna zalicza się do liturgicznych znaków. Stąd ważne staje się ukierunkowanie kościoła, usytuowanie ołtarza, ambony i miejsca przewodniczenia. Miejsca te bowiem wskazują różne formy obecności Chrystusa w Eucharystii³⁴.

Częścią sztuki sakralnej, będącej w służbie liturgii, są również dzieła malarskie i rzeźbiarskie. Benedykt XVI podkreśla, że „religijna ikonografia winna być nakierowana na sakramentalną mistagogię”³⁵. Z tego stwierdzenia rodzi się apel, aby poznawać formy sztuki wypracowane przez wieki, aby w kościołach znajdowały się prawdziwe i oddające naukę Kościoła dzieła sztuki malarskiej i rzeźbiarskiej. W tym celu potrzebna jest odpowiednia formacja seminaryjna uwzględniająca w *ratio studiorum* historię sztuki, pamiętając przy tym o charakterze budowli sakralnych i ich kultycznym przeznaczeniu, respektującym normy liturgiczne. W ścisłym odniesieniu do Eucharystii papież pisze:

W końcu jest konieczne, by w tym wszystkim, co odnosi się do Eucharystii, było zachowane wycucie piękna. Trzeba również zachować szacunek i troskę o paramenty, ozdoby sakralne, naczynia, aby wzajemnie zharmonizowane, w sposób uporządkowany karmiły zachwyty nad misterium Boga, wyrażały jedność wiary oraz wzmacniały pobożność³⁶.

Piękno sztuki sakralnej należy pielęgnować zwłaszcza we współczesnych czasach, w których mówi się generalnie o kryzysie sztuki. Joseph Ratzinger w swojej książce *Duch liturgii* łączy kryzys sztuki z kryzysem człowieczeństwa:

³² SC 41.

³³ SC 41.

³⁴ Por. Ratzinger. 2002. *Duch liturgii*, 59–77.

³⁵ SC 41.

³⁶ SC 41. Stwierdzenie zawarte w tym tekście adhortacji streszcza uwagi dotyczące szeroko rozumianej sztuki kościelnej zawarte w OWMR 319–351.

Przeżywamy dzisiaj nie tylko kryzys sztuki sakralnej, lecz także, w wymiarze wcześniej nieznanym, kryzys sztuki w ogóle. Kryzys sztuki jest z kolei symptomem kryzysu człowieczeństwa, które właśnie w chwili największego nasilenia podboju świata przez element materialny popadło w swoistą ślepotę w odniesieniu do pytań wykraczających poza materialność; jest to ślepotą, którą nazwać można ślepotą ducha³⁷.

Trudno dziś nie zgodzić się ze słowami Benedykta XVI, kiedy w sztuce kościelnej budynki sakralne, malarstwo, rzeźbę, muzykę, teksty pieśni cechuje często płytkość i kiczowatość. Dziś można usłyszeć wiernych wypowiadających takie słowa: „W tym kościele nie potrafię się skupić i modlić, gdyż nie czuję świętości”.

4. Muzyka i śpiew w liturgii

Muzyka i śpiewy liturgiczne włączają się w dział sztuki w liturgii i mają duży wpływ na jej *ars celebrandi*. Konstytucja liturgiczna *Sacrosanctum Concilium* przypominała, że muzyczna tradycja całego Kościoła stanowi skarbiec nieocenionej wartości. Dokument wezwał, aby muzyka ta ściśle zespalała się z czynnościami liturgicznymi, przez co stanie się wznioślejsza i godniejsza. Stąd też podał konkretne wytyczne dotyczące muzyki i śpiewu kościelnego³⁸.

Papież Benedykt XVI od dziecka posiadał wrażliwość muzyczną. Jego brat, ks. Georg Ratzinger, dyrygent chóru katedralnego w Ratzybonie, tak go wspomina:

Mój młodszy brat Joseph jest osobą jak najbardziej muzykalną. Granie sprawiało mu zawsze wielką przyjemność i czynił to bardzo zrećnie. Aby to umieć, trzeba wyróżniać się naprawdę byстрыm umysłem. (...) Nie pokochał jednak muzyki w sposób tak spontaniczny, jak ja. (...) Był bardziej wstrzemięźliwy, choć jest człowiekiem obdarzonym bardzo dobrym słuchem³⁹.

Umiłowanie muzyki od dzieciennych lat sprawiło, że J. Ratzinger, a później papież Benedykt XVI, wiele miejsca w swoim nauczaniu poświęcał śpiewowi i muzyce kościelnej. W adhortacji apostolskiej *Sacramentum Caritatis* Ojciec Święty zaznacza,

³⁷ Ratzinger. 2002. *Duch liturgii*, 149.

³⁸ Zob. KL 112–122.

³⁹ Georg Ratzinger, Michael Hasemann. 2012. *Mój brat Papież*. Tłum. Kamil Markiewicz. Kraków: Znak, 95–96.

że „w ramach *ars celebrandi* znaczące miejsce zajmuje śpiew liturgiczny”⁴⁰. Papież, odwołując się do dwutysiącletniej historii, a zwłaszcza do nauczania ojców Kościoła, podkreśla, że Kościół zawsze tworzył muzykę i śpiewy, które stanowią dziedzictwo jego wiary i miłości. Właśnie tu znajduje się uzasadnienie wzywające do troski o to wielkie dziedzictwo, które stanowi część wielkiej kultury i sztuki kościelnej powiązanej z liturgią. Benedykt XVI, mając świadomość, że w liturgii jeden śpiew nie jest równy innemu, przestrzega przed ogólną improwizacją oraz przed wprowadzaniem form muzycznych, które nie szanują liturgii. Śpiew jest integralną częścią celebracji liturgicznej. Stąd papież przywołuje posynodalne *Propositio*, będące źródłem adhortacji *Sacramentum Caritatis*. W numerze 25. dokumentu przygotowawczego czytamy:

Jak wszystkie wyrazy artystyczne, również i śpiew winien być wewnętrznie zharmozonizowany z liturgią, winien skutecznie zmierzać do jej celu, to znaczy wyrażać wiarę, modlitwę, zachwyt i miłość wobec Jezusa obecnego w Eucharystii⁴¹.

Stwierdzenia te jasno wyrażają wezwanie, aby zarówno teksty, jak i melodie oraz ich wykonanie, powinny odpowiadać treściowo i teologicznie celebrowanej w liturgii tajemnicy oraz właściwie odpowiadać poszczególnym częściom obrzędu i okresowi liturgicznemu⁴².

Kardynał Ratzinger wskazuje, że źródła dla muzyki kościelnej i liturgicznej należy szukać w Biblii. W *Duchu liturgii* zaznacza, że słowo „śpiewać” i terminy pokrewne (np.: śpiew, pieśń) w Starym Testamencie występują 309 razy, a w Nowym Testamencie – 36 razy. Praktycznie obecność śpiewu pojawia się już w Księdze Wyjścia (14,31) i kończy się w Księdze Apokalipsy (15,2-3). W sposób szczególny księgą pieśni jest psalterz, gdzie śpiewa się hymny uwielbienia, a także modlitwy przyjmując formę przebłagania czy prośby. Pieśń ściśle wiąże się z konkretnym doświadczeniem sytuacji życiowej człowieka, który otwiera się na obecność i zbawcze działanie Boga. Pieśni śpiewa człowiek, który został wyzwolony i zbawiony przez Boga. Szczególnego znaczenia nabiera pieśń w ustach chrześcijan, którzy odnaleźli się w Nowym Przymierzu. Oni śpiewają pieśń nową – jak pisze Ratzinger – „nową w sposób ostateczny i prawdziwy w obliczu tego całkowicie innego, zaistniałego wraz ze zmartwychwstaniem Chrystusa”⁴³. Biblijne doświadczenie ludzi obu Przymierzy oraz wydarzenia paschalne uobecnianie w liturgii stanowią więc teologiczne podstawy śpiewu liturgicznego.

⁴⁰ SC 42.

⁴¹ *Propositio* 25; cyt. za: SC 42.

⁴² Por. SC 42.

⁴³ Ratzinger. 2002. *Duch liturgii*, 125.

Dla J. Ratzingera śpiewający Kościół jest obrazem ciągłości i odnowy liturgii. Psalmi były modlitwą rodzącego się Kościoła i taką modlitwą są również dzisiaj. Stało się tak, ponieważ psalterz jest nie tylko modlitwą Izraelitów czy chrześcijan, ale jest przede wszystkim modlitwą Chrystusa. W Kościele modlitwę tę inspiruje Duch Święty. Kardynał pisze:

Duch Święty, który zainspirował Dawida do śpiewu i modlitwy, każe mu [Kościółowi] mówić o Chrystusie, każe mu stać się ustami Chrystusa, a zatem w psalmach mówimy przez Chrystusa do Ojca w Duchu Świętym. Owa pneumatologiczna i chrystologiczna wykładnia psalmów dotyczy nie tylko tekstów, lecz także elementu muzycznego. To właśnie Duch Święty naucza śpiewu najpierw Dawida, a potem przez niego Izrael i Kościół. Śpiew, będący przekroczeniem zwykłej mowy, jako taki jest rzeczywiście wydarzeniem pneumatycznym. Muzyka kościelna powstaje jako „charyzmat, jako dar Ducha. Jest ona prawdziwą „glosolalią”, nowym, pochodzącym od Ducha „językiem”. W niej dokonuje się owo „upojenie nie winem”, lecz wiarą⁴⁴.

Powyższe wypowiedzi J. Ratzingera wskazują, że w *ars celebrandi* liturgii muzyka i śpiew mają fundamentalne znaczenie. Stąd konieczność odpowiedniej formacji, aby właściwie dobierać śpiewy liturgiczne. Potrzeba także odpowiedniego przygotowania warsztatowego odpowiedzialnych za muzykę i śpiew w Kościele. Mając świadomość tego, że nie wszyscy wierni tworzący zgromadzenie liturgiczne mogą posiadać charyzmat muzyczny, J. Ratzinger wskazuje na miejsce chóru. On nie może stanowić konkurencji dla zgromadzenia liturgicznego i nie może go wyręczać w służbie uwielbienia Boga śpiewem. Chór nie stanowi upiększenia czy udoskonalenia liturgii, szczególnie Eucharystii, lecz jest jego częścią i śpiewa w zgromadzeniu liturgicznym w sensie uprawnionego zastępstwa⁴⁵.

Wielkość i piękno muzyki i śpiewu w liturgii są wezwaniem do troski o te rzeczywistości. Niestety, zwłaszcza w ostatnich czasach można zauważyć, że muzyka i śpiew przestały służyć *ars celebrandi* liturgii. J. Ratzinger zauważył, że „tam gdzie liturgia poupada, podupada również *musica sacra*, a gdzie liturgia jest wła-

⁴⁴ Ratzinger. 2002. *Duch liturgii*, 126–127.

⁴⁵ Por. Ratzinger. 1999. *Nowa pieśń dla Pana*, 185. Można tutaj odnieść się do naszej rzeczywistości, w której często podczas uroczystych celebracji Eucharystii słyszy się ogłoszenia lub podziękowania brzmiące: „Dzisiejszą Mszę św. uświetnił chór lub orkiestra...” lub: „W czasie tej Eucharystii śpiewał chór i grała orkiestra...”. Wypowiadający te słowa wykazują się brakiem rozumienia liturgii i pełnionych w nich posług. Wykazują także ignorancję teologiczną, bo czy można „czymś” uświetnić czy udoskonalić Eucharystię? Misterium paschalne Chrystusa uobecnianie w Eucharystii jest najdoskonalszym dziełem, które Chrystus wraz z Kościołem składa w ofierze Bogu Ojcu.

ściwie rozumiana i gdzie wierni nią żyją, rozkwita także dobra muzyka kościelna⁴⁶. Mówiąc o muzyce, stwierdza jednoznacznie, że nie może ona być „spektaklem urządzonym przy okazji liturgii, ale musi stać się sama liturgią, to znaczy włączeniem się w chór aniołów i świętych”⁴⁷. Niebezpieczeństwo i zagrożenia dla współczesnej muzyki kościelnej wypływają z ludzkiej próżności w ocenie własnych umiejętności, demonstrowania wirtuozerii jako celu muzyki i śpiewu oraz braku postawy służebnej wobec Boga⁴⁸. Tymczasem wszyscy odpowiedzialni za muzykę i śpiew liturgiczny powinni pamiętać, że:

Muzyka liturgiczna jest konsekwencją wynikającą z wymogów i dynamizmu Wcielenia Słowa (...). Wynika stąd także konieczność odwoływania się do nowych, głębszych sfer rozumienia i odpowiadania, które otwiera przed nami muzyka. Przechodzenie wiary w muzykę stanowi jeden z elementów procesu Wcielenia się Słowa⁴⁹.

Jest to bardzo ważne stwierdzenie, gdyż brak teologicznego rozumienia muzyki i śpiewu, wyrzucenie piękna z liturgii i docenianie tylko rzeczy łatwych i użytecznych prowadzi do przerażającego zubożenia liturgii. Kościół, wykorzystując tylko muzykę modną i łatwe piosenki, popada w nieudolność i z czasem staje się nieprzydatny⁵⁰.

Zakończenie

Ojciec Święty Benedykt XVI, a wcześniej kardynał Joseph Ratzinger, w swoim nauczaniu wiele miejsca poświęcił liturgii. Widział liturgię jako uobecniające się pod osłoną znaków misterium paschalne Chrystusa. Podkreślał, że jest ona działaniem Trójcy Świętej i całego Kościoła. W swoich kluczowych dziełach zwracał uwagę na sposób celebracji liturgii. Jednakże jego nauczanie nie tyle nawiązywało do rubrycyzmu, ale do teologii celebracji z uwzględnieniem ciągłości tradycji.

⁴⁶ Ratzinger. 1999. *Nowa pieśń dla Pana*, 214.

⁴⁷ Ratzinger. 1999. *Nowa pieśń dla Pana*, 213.

⁴⁸ Por. Ratzinger. 1999. *Nowa pieśń dla Pana*, 163.

⁴⁹ Ratzinger. 2012. Teologia muzyki kościelnej. W *Opera Omnia*. T. 11: *Teologia liturgii. Sakramentalne podstawy życia chrześcijańskiego*. Tłum. Wiesław Szymona. Lublin: Wydawnictwo KUL, 505.

⁵⁰ Por. Joseph Ratzinger, Vittorio Messori. 1986. *Raport o stanie wiary. Z Księdzem Kardynałem Josephem Ratzingerem rozmawia Vittorio Messori*. Tłum. Zyta Oryszyn, Jan Chrapek. Kraków – Warszawa – Struga: Wydawnictwo Michalineum, 110–111.

To właśnie aspekty teologiczne i wiekowa tradycja liturgiczna Kościoła były dla niego punktem wyjścia dla właściwego rozumienia *ars celebrandi* liturgii. By liturgia była piękna i rzeczywiście prowadziła człowieka do zanurzenia w misterium Chrystusa, trzeba zachować spójność norm liturgicznych wyrażająca się w trzech elementach: wzorcowym charakterze liturgii biskupiej, pięknie i prostocie znaków liturgicznych oraz sztuce, która służy właściwemu przeżywaniu liturgii.

Celebracja liturgiczna nie jest teatralnym przedstawieniem, w którym poszczególne role odgrywają aktorzy. W liturgii dokonuje się i uobecnia zbawczy dialog Boga z człowiekiem. Ukazując liturgię jako dar dany Kościołowi, wzywa do pokornego przyjęcia tego daru i właściwego korzystania z niego. Dlatego Kościół od początku ustanowił stróżów tegoż daru – biskupów, prezbiterów i diakonów. Stąd od nich, zwłaszcza od biskupów, oczekuje się wzorcowych celebracji liturgicznych, które bazują na szacunku i przestrzeganiu norm liturgicznych. Biskup jako pierwszy liturg w diecezji wyznacza model *ars celebrandi* w powierzonym mu Kościele. Oczywiście ten model oparty jest na nauczaniu Kościoła, które bazuje na tradycji i aktualnych dokumentach o liturgii.

Ars celebrandi to także wszystkie elementy naturalne i wykonane przez człowieka, które są stosowane w liturgii. Zalicza do nich znaki liturgiczne i wskazuje na ich bogactwo, ponieważ wymienia: przestrzeń liturgiczną, paramenty liturgiczne, gesty, postawy sztukę, muzykę i śpiew. Poprzez swoje szlachetne piękno i prostotę powinny one prowadzić wiernych do *participatio actuosa*, rozumianej jako włączenie się w zbawczy dialog z Bogiem i zanurzenie w misterium paschalnym Chrystusa.

W kontekście współczesnego kryzysu piękna i jednoczesnej promocji brzydoty oraz bylejakości zachęca do podjęcia katechez mistagogicznych, które pozwalają wiernym poznać oraz zrozumieć znaki liturgiczne i przez to prowadzić ich do *ars celebrandi*, która jest warunkiem właściwego rozumienia i stosowania *participatio actuosa*. Te uwagi Benedykta XVI / Josepha Ratzingera są dzisiaj bardzo ważne i przede wszystkim aktualne, zwłaszcza w kontekście wielu nadużyć liturgicznych i źle interpretowanej akomodacji i inkulturacji. Aktualność tę potwierdził papież Franciszek w liście apostolskim *Desiderio desideravi*, w którym wzywa do formacji do liturgii i przez liturgię. Taka formacja jest potrzebna wszystkim, aby każda celebacja liturgiczna stawała się coraz bardziej zgodna z zasadą *ars celebrandi*.

Bibliografia

- Bartocha Waldemar. 2018. Biskup i liturgia w eklezjologii komunii Josepha Ratzingera/Benedykta XVI. W *Benedykt XVI i liturgia*. Red. Daniel Brzeziński, Michał Mikołajczak, Jakub Woźniak, 9–31. Płock: Płocki Instytut Wydawniczy.
- Benedykt XVI. 2009. Przemówienie podczas spotkania z artystami (21.11.2009). *Bądźcie zwiastunami i świadkami nadziei* (7.08.2023). https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/artysci_21112009.html.
- Benedykt XVI. 2007. Adhortacja apostolska o Eucharystii, źródle i szczycie życia i misji Kościoła *Sacramentum Caritatis*. Kraków: Wydawnictwo M.
- Benedykt XVI. 2011. „Sztuka i kultura umacniają naszą więź z Panem”. Audiencja generalna (31.8.2011). *L'Osservatore Romano* 337 (10–11): 46–48.
- Benedykt XVI. 2009. „Średniowieczne katedry romańskie i gotyckie”. Audiencja generalna (18.11.2009). *L'Osservatore Romano* 331 (1): 53–55.
- Beyga Paweł. 2019. Via liturgica. W *Via Benedicta. Warsztat naukowy Josepha Ratzingera – Benedykta XVI*. Red. Bogdan Ferdek, Wiktor Trojnar, 53–76. Wrocław: Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu.
- Bokun Janina. 2018. Orientacja chrześcijańskiej świątyni. W *Benedykt XVI i liturgia*. Red. Daniel Brzeziński, Michał Mikołajczak, Jakub Woźniak, 46–59. Płock: Płocki Instytut Wydawniczy.
- Brzeziński Daniel, Mikołajczak Michał, Woźniak Jakub. 2018. *Benedykt XVI i liturgia*. Płock: Płocki Instytut Wydawniczy.
- Ferraris Felice. 2002. *Animowanie celebracji liturgicznych*. Tłum. Paweł Cembrowicz. Kraków: Wydawnictwo M.
- Gatti Vincenzo. 2001. *Liturgia e arte*. Bologna: Centro editoriale dehoniano EDB.
- Jan Paweł II. 2005. *List do artystów*, 7 (7.8.2023). https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/listy/do_artystow_04041999.html.
- Jura Piotr. 2009. „Zobowiązani do liturgii «poważnej, prostej i pięknej» – *ars celebrandi et presidendi*”. *Liturgia Sacra* 15 (2): 303–311.
- Katechizm Kościoła katolickiego*. 2009. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum.
- Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. 2004. *Instrukcja „Redemptionis sacramentum”*. Kraków: Wydawnictwo M.
- Kwiatkowski Dariusz. 2012. „*Ars celebrandi* prezbitera według Ogólnego wprowadzenia do Mszału Rzymskiego z 2002 roku”. *Teologia Praktyczna* 13: 97–111.
- Maldonado Luis, Fernández Pedro. 1992. La celebrazione liturgica: fenomenologia e teologia della celebrazione. W *La celebrazione nella Chiesa. Liturgia e sacramentaria fondamentale*. T. 1. Red. Dionisio Borobio, 209–372. Torino-Leumann: Editrice Elle Di Ci.
- Marini Piero. 2005. *Liturgia e bellezza. Nobilis Pulchritudo*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.

- Miazek Jan. 2012. Bogactwo świętości przeżywane w liturgii. W *Victimae Paschalis laudes. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Doktorowi Marianowi Piszczakowi MIC w 75. rocznicę urodzin*. Red. Janusz Kumala, 101–114. Licheń Stary.
- Migut Bogusław. 2010. „Misteryjna natura liturgii”. *Roczniki Liturgiczno-Homiletyczne* 57 (1): 159–182.
- Nadolski Bogusław. 2004. *Wprowadzenie do liturgii*. Kraków: Pallottinum.
- Ogólne wprowadzenie do Mszału Rzymskiego*. 2004. Poznań: Pallottinum.
- Pierskała Rudolf. 2005. „Troska prezbiterów o piękno celebracji Eucharystii według *Redemptoris Sacramentum*”. *Liturgia Sacra* 11 (2): 283–299.
- Ratzinger Georg, Hasemann Michael. 2012. *Mój brat Papież*. Tłum. Kamil Markiewicz. Kraków: Znak.
- Ratzinger Joseph. 2002. *Duch liturgii*. Tłum. Eliza Pieciul. Poznań: Christianitas.
- Ratzinger Joseph. 1999. *Nowa pieśń dla Pana*. Tłum. Juliusz Zychowicz. Kraków: Znak
- Ratzinger Joseph, Messori Vittorio. 1986. *Raport o stanie wiary. Z Księdzem Kardynałem Josephem Ratzingerem rozmawia Vittorio Messori*. Tłum. Zyta Oryszyn, Jan Chrapek. Kraków – Warszawa – Struga: Wydawnictwo Michalineum.
- Ratzinger Joseph. 2012. Świątowanie Eucharystii – źródło i szczyt życia chrześcijańskiego. W *Opera Omnia*. T. 11: *Teologia liturgii. Sakramentalne podstawy życia chrześcijańskiego*. Tłum. Wiesław Szymona, 221–465. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Ratzinger Joseph. 2012. Teologia muzyki kościelnej. W *Opera Omnia*. T. 11: *Teologia liturgii. Sakramentalne podstawy życia chrześcijańskiego*. Tłum. Wiesław Szymona, 469–571. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Sanson Virginio. 2002. *Lo spazio sacro. Architettura e liturgia*. Padova: Edizioni Messaggero Padova.
- Sartore Domenico. 1993. Segno/simbolo. W *Nuovo Dizionario di Liturgia*. Red. Domenico Sartore Achille M. Triacca, 1279–1289. Cinisello Balsamo (Milano): Edizioni paoline.
- Sodi Manlio. 2009. „Tra simboli e riti. Il linguaggio del corpo nella celebrazione”. *Rivista Liturgica* 96: 311–320.
- Sobór Watykański II. Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*. 2012. W *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, 48–78. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum.

DARIUSZ KWIATKOWSKI, dr hab. prof. UAM, prezbiter diecezji kaliskiej; absolwent Papieskiego Instytutu Liturgicznego *Anselmianum* i Papieskiego Uniwersytetu im. św. Tomasza z Akwinu *Angelicum* w Rzymie; Wydział Teologiczny Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; kierownik Zakładu Teologii Praktycznej. Głównym przedmiotem jego badań jest soborowa i posoborowa teologia liturgii, a szczególnie teologia sakramentów, natura liturgii, teologia roku liturgicznego, pobożność ludowa i kult św. Józefa.

E-mail: dariusz.kwiatkowski@amu.edu.pl